

Kuybu Durmaz, E. & Öztürk, Z. (2022). Müellifi ve telif tarihi bilinmeyen Arapça-Türkçe bir manzum sözlük. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(42), 437-465.

DOI: 10.21550/sosbilder.1034721
Araştırma Makalesi / Research Article

MÜELLİFİ VE TELİF TARİHİ BİLİNMEYEN ARAPÇA-TÜRKÇE BİR MANZUM SÖZLÜK

Ebru KUYBU DURMAZ*

Zehra ÖZTÜRK**

Gönderim Tarihi / Sending Date: 9 Aralık / December 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 15 Ocak / January 2022

ÖZET

Sözlükler, dilin ve kültürün korunmasında ve aktarılmasında önemli rol oynar. Sözlük yazıcılığının belli ölçütleri bulursa da eserin yazılma amacı ve toplumsal koşullar eserin biçimi ve içeriği üzerinde etkilidir. Klasik Türk edebiyatında her türlü konunun manzum olarak işlenebilmesi sözlük türüne de yansımıştır. Şiir yoluyla dil öğretimini amaçlayan manzum sözlüklerin Klasik Türk edebiyatındaki ilk örnekleri XV. yüzyılda görülür. Bu sözlükler; çocuklara ve dil öğrenimine yeni başlayanlara kelimelerin yanında aruz vezni ve edebi sanatları öğretmeyi amaçlar. Edebiyatımızda yazılan manzum sözlüklerin çoğu Arapça-Türkçe ve Farsça-Türkçe iki dilli sözlüklerdir. Arapça-Farsça-Türkçe için yazılmış üç dilli sözlükler de vardır. Az sayıda olsa da Ermenice-Türkçe, Fransızca-Türkçe, Boşnakça-Türkçe manzum sözlükler de yazılmıştır. Çalışmaya konu olan Arapça-Türkçe manzum sözlük, bir manzum sözlük mecmuası içerisinde yer alır. Dil özelliklerinden XVII. yüzyıldan önce, çocuklara yönelik kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmada; eserin biçimi, içeriği ve dil özellikleri hakkında bilgi verildikten sonra eserin transkripsiyonlu metni verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: manzum sözlük, Arapça, Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi

* Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, ebrukuybu@uludag.edu.tr

** Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, zehraozturk@uludag.edu.tr

An Arabic-Turkish Verse Dictionary of Unknown Author and Date of Writing

ABSTRACT

Dictionaries play an important role in the preservation and transmission of language and culture. Although there are certain criteria for lexicography, the purpose of writing the work and the social conditions are effective in the form and content of the work. The fact that all kinds of subjects can be handled in verse in classical Turkish literature is also reflected in the dictionary type. The first examples of verse dictionaries aiming at teaching language through poetry in Classical Turkish literature are seen in the 15th century. These dictionaries aim to facilitate language teaching, to teach aruz prosody and literary arts alongside words. Most of the verse dictionaries written in our literature are Arabic-Turkish and Persian-Turkish bilingual dictionaries. There are also trilingual dictionaries written in Arabic-Persian-Turkish. Although few, verse dictionaries in Armenian-Turkish, French-Turkish, Bosnian-Turkish were also written. The Arabic-Turkish verse dictionary that we are working on is included in a verse dictionary magazine. It is understood from the language features that it was written before the 17th century. In this study; After giving information about the form, content, and language features of the work, the text of the work is given.

Key Words: poetic dictionary, Arabic, Turkish, Old Anatolian Turkish

Giriş

Dil, insanlar arasındaki iletişimin en etkili yoludur. İnsan topluluklarının anlaşmasını, bir arada bulunmasını, ortak kültürün oluşmasını sağlayan da dildir. Bu nedenle dillerin söz varlığını kayıt altına alma ve geleceğe aktarma görevini üstlenen sözlükler son derece önemli eserlerdir. Sözlük kelimesi “Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat” (TDK, 2021, Kasım 20) şeklinde tanımlanır. Sözlük türündeki eserler; genel olarak bu tanıma uysa da bu tanımın dışına çıkan, farklı yöntemlerle oluşturulmuş sözlükler de vardır. Eserin yazılma sebebi, biçimi ve içeriği üzerinde etkilidir. Sözlükler; bir ya da birden fazla dilli olmalarına,

alfabetik sıranın esas alınıp alınmamasına, ele alınan söz varlığının niteliğine, işledikleri ürünlerin özelliğine, malzemenin kaydedildiği ortama ve yazılış biçimlerine göre farklı gruplara ayrılır (Aksan, 2007: III, 75-83; İlhan, 2009: 538). Sözlüklerin dil varlığını koruma ve aktarmanın yanında toplumun düşünce ve değerlerini, kültürel özelliklerini de muhafaza ettiği görülür. Bu durum, sözlük yazıcılığının ihtiyaç ve amaç farklılığı sebebiyle toplumlar arasında farklılık göstermesine sebep olur. Manzum eserlerin mensur eserlerden daha ön planda olduğu Klasik Türk Edebiyatında çok sayıda manzum sözlük yazılmıştır. İki ya da üç dilli olan bu sözlükler; özellikle çocuklara, kelime bilgisinin yanında aruz vezni ve gramer bilgisi öğretmeyi amaçlamaktadır.

Manzum Sözlük Geleneği

Manzum sözlüklerin ilk örnekleri XI. yüzyılda Arap edebiyatında verilmiştir. İsmâ‘il bin İbrâhim er Rib‘î'nin (öl. 1087) *Kaydü'l-Evâbid* adlı eseri, bilinen ilk manzum sözlüktür. Kaside nazım biçimiyle yazılan eserde Halil bin Ahmed'in *Kitâbu'l-'Ayn* adlı eserindeki sözcüklere yer verilir. Edîb Natanazzî'nin (öl. 1106) yazdığı *Düstûru'l-Luga* ve *Kitâbu'l-Halâs* Farslara Arapça öğretmek amacıyla yazılmış bir eserdir (Öz, 2016: 51).

XIII. yüzyılda Bedrüddîn Nasr Mes‘ûd el-Ferâhî'nin kaleme aldığı *Nisâbu's-Sıbyân* iki dilli manzum sözlüklerin ilki kabul edilir. İkinci manzum sözlük, aynı yüzyılda Şükrullâh b. Şemsüddîn Ahmed Zekerıyyâ'nın *Zühretü'l-Edeb* adlı eseridir (Öz, 2016: 52).

Anadolu sahasında yazılmış bilinen Arapça-Türkçe ilk manzum sözlük Abdüllatîf İbn Melek'in yazdığı *Lugat-i Ferišteoğlu*'dur. Eser Kur'ân lügati olarak düzenlenmiştir. *Ferišteoğlu Lugati*'ne nazire olarak Şeyh Bedreddin el-Kadı Mahmûd bin eş-Şeyh Mehmed bin Tanrıvermiş'in *Mahmûdiyye*, Şemsî'nin *Cevâhirü'l-Kelîmât*, Fedâî'nin *Tuhfe-i Şâhidî*'ye nazire olarak yazdığı *Tuhfe-i Fedâî*, Bosnalı

Muhammed'in *Sübha-i Sıbyân*, Yahya Efendi'nin *Lugat-i Yûsuf*, Osman Şâkir'in *Şehdü Elfâz* adlı eserleri Arapça-Türkçe manzum sözlüklerdir (Kaya, 2017a: 216-217). Lebîb Mehmed bin Mustafa'nın *Tuhfe-i Lebîb*, 'Ayıntâbî Ahmed Âsım'ın *Tuhfe-i Âsım*, Derviş Mehmedbeyzâde Malatyavî'nin *Lugat-i Manzûm* adlı eserleri de Arapça-Türkçe manzum lügatlerdendir (Yurtseven, 2003: 4-5).

Anadolu sahasında Farsça-Türkçe ilk manzum sözlük ise Hüsâm b. Hasan el-Konevî'nin 1399/1400 yılında kaleme aldığı *Tuhfe-i Hüsâmî*'dir. Lutfullâh Halîmî bin Ebû Yûsuf'un *Bahrü'l-Garâyib*, Mehmed bin Yahyâ-yı Konevî'nin *Şâdiye*, Lâmi'î Çelebi'nin *Lugat-i Manzûme*, 'Îmâdzâde Velî bin Yûsuf-i Îmâdî'nin *İlm-i Lugat*, 'Osman bin Hüseyin el-Bosnavî'nin *Manzûme*, Hasan Rızâyî'nin *Kân-ı Ma'ânî*, Hâfız 'Abdullah bin Halîl bin Alî'nin *Tuhfetü'l-Hâfız*, Şemsî'nin *Tuhfe-i Şemsî*, İlmî Alî Efendi'nin *Nazm-ı Bedî*, Osmân-ı Şiklovîsî'nin *Tuhfetü'l-Ma'nâ*, Şâhidî İbrâhîm Dede'nin *Tuhfe-i Şâhidî*, Sünbülzâde Vehbî'nin *Tuhfe-i Vehbî*, Süleymân Dürrî'nin *Güher-rîz*, Ahmet Remzi Akyürek'in *Tuhfe-i Remzî* adlı eserleri *Tuhfe-i Hüsâmî*'den sonra yazılan Farsça-Türkçe manzum sözlüklerdir (Öz, 2016: 55).

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yabancı dil öğrenmenin yaygınlaşması sonucunda; Arapça-Türkçe ve Farsça-Türkçenin yanında Rumca-Türkçe, Ermenice-Türkçe, Bulgarca-Türkçe ve Fransızca-Türkçe manzum sözlükler de yazılmıştır (Kaya, 2017b: 122). Bosnalı Hevâî Üsküfî'nin *Makbûl-i Ârif* adlı eseri Boşnakça-Türkçe, Refî-yi Kâlâyî'nin *Ermenice Lugati* Ermenice-Türkçe, Yusuf Hâlis'in *Miftâh-ı Lisân* adlı eseri Fransızca-Türkçe, Ahmed Fevzî'nin *Tuhfetü'l-'Uşşâk* adlı eseri Rumca-Türkçe manzum sözlüklerdir (Kırbiyık, 2002: 183-184). Dilbikulé Cizîrî tarafından 2014 yılında neşredilen *Nûbihara Mezinan* Kürtçe-Türkçe bir manzum sözlüktür ve bir dili Türkçe olan manzum sözlüklerin sonuncusudur (Doğan Averbek, 2018: 87). Manzum sözlüklerle ilgili yapılan çalışmalar son dönemde artmış, bir dili Türkçe

olan manzum sözlükler çeşitli çalışmalarla günümüz harflerine aktarılmıştır.¹

Manzum Sözlüklerin Yazılış Amacı

“Tuhfe”, “manzume”, “lügat”, “nazm” gibi sözcüklerle adlandırılan manzum sözlükler, küçük yaştaki çocuklar ve dil eğitimine yeni başlayan (mübtedi) kişiler için hazırlanmıştır (Öz, 2016: 53). Kırbıyık, sözlüklerin manzum olarak yazılmasının sebebini “manzum olarak yazılan eserin vezin ve kafiye gibi birtakım ahenk unsurlarını taşımış olma özelliği ile okumayı zevkli bir faaliyet hâline getirmesi ve okunan metnin hafızada daha kolayca kalmasını sağlaması” olarak açıklar (2002: 182). Erdem, manzum sözlükleri niteliklerini ve yazılış amaçlarını göz önüne alarak üç gruba ayırır: Birinci grup sözlükler, sıbyan mekteplerinde okutulmak üzere hazırlanır. Bu sözlüklerin kelime hazinesi bir dilde ilk olarak öğrenilmesi gereken sözcüklerden ibarettir. İkinci grup sözlükler, sıbyan mektebini bitirmiş çocuklar için hazırlanmıştır ve ilk gruba göre biraz daha ayrıntılıdır. Üçüncü grup sözlükler ise bir esere nazire olarak yazılan ya da başka bir sözlükteki anlaşılmayan kavramları açıklamak üzere kaleme alınmıştır (2005: 198). Sıbyan mekteplerinde okutulan derslerin dinî temellere dayanması başlangıç düzeyinde Arapça, Farsça bilmeyi gerekli kılmış, bu da manzum sözlüklerin yazılmasında teşvik edici olmuştur (Akçay, 2010: 47). Erdem, işlevleri açısından bakıldığında manzum sözlüklerin dil öğretiminde, edebiyat teorisi öğretiminde, belagat ve fesahat öğretiminde ve anlaşılmaz kelimelerin öğretiminde kullanıldığını kaydeder (2005: 199). Manzum sözlükler genel olarak çocukların eğitimi için yazılsa da eserlerin her yaştan kişiye faydalı olması temenni edilir (Doğan Averbek, 2019: 76).

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Doğan Averbek, 2018: 85-114.

“İyi konuşma, sözle inandırma yeteneği; söz sanatlarını inceleyen bilgi dalı, retorik; konuyu bütün yönleriyle kavrayarak hiçbir yanlış ve eksik anlayışa yer bırakmayan, yorum gerektirmeyen, yapmacıktan uzak, düzgün anlatma sanatı” (TDK, 2021, Kasım 20) olarak tanımlanan belagat Osmanlı Devleti döneminde sıbyan mekteplerinde ve medreselerde zorunlu ders olarak yer almıştır. Dersin amacı öğrencilere güzel konuşma ve yazma, düzgün cümle kurma, aruz, kafiye, şiir bilgisi ve edebi sanatlar konularında bilgi vermektir (Güler, 2016: 160). Manzum sözlükler belagat dersi için en mühim yardımcı ders kitabı olarak görülür (Akün’den aktaran Güler, 2016: 160).

Manzum sözlüklerin dikkat çekici bir özelliği de şairler tarafından kaleme alınmalarıdır (Kılıç, 2007: 342). Bu eserlerde sözcük anlamlarının yanı sıra vezin, bahir ve edebi sanatlar gibi konularda da bilgi verilir. Böylece şiire ve şairliğe yatkın olanların kabiliyetlerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır (Öz, 2016: 53).

Manzum Sözlüklerin Şekil Özellikleri

Manzum sözlükler genellikle mukaddime bölümü ile başlar. Mukaddimeler çoğunlukla mesnevi biçiminde yazılmıştır. Mukaddimedede besmele, hamdele, salveleden sonra sebep-i telif bölümü bulunur. Şair bu bölümde eseri yazma gerekçelerinden, faydalandığı eserlerden ve kendisinden önce yazılmış manzum sözlüklerden söz eder. Bazı şairler burada kendi eserlerinde takip ettikleri yöntem hakkında da bilgi verir. Manzum sözlüklerin ikinci bölümü sözlük kısmıdır. Bu bölüm kıtalar şeklinde düzenlenir. Nazım birimi beyittir. Kıta sayısı ve kıtalarda bulunan beyit sayısı değişkendir. Kıtalarda kullanılan vezinler farklılık gösterebilir. Aynı vezin farklı kıtalarda tekrarlanabilir. Genellikle kıta sonunda kıtanın vezninin bildirildiği bir beyit bulunur. Bu beyitten önce ya da sonra nasihat içeren bir ya da iki beyit vardır. Sözlük kısmından sonra eser hatime bölümüyle tamamlanır. Genellikle mesnevi şeklinde yazılan bu bölümde bazen eserin adı tekrar edilir. Dua ve tarih ile eser

tamamlanır (Doğan Averbek, 2019: 68-72). Manzum sözlüklerin beyit sayısı 100 ile 1300 arasında değişiklik gösterir (Kılıç, 2007: 342).

Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Arapça-Türkçe Bir Manzum Sözlük

Çalışmaya konu olan manzum sözlük www.yazmalar.gov.tr'de 52 Hk 890, Ankara Milli Kütüphanede ise 06 Mil Yz A 10862 demirbaş numarasıyla kayıtlı bir mecmuanın içinde yer almaktadır. Kayıtlara göre mecmuada yer alan eserler sırasıyla şöyledir: *Silkü'l-Cevâhir* (1b-55b), *Nisâbü's-Sıbyân* (58b-70a), *Tuhfe-i Şâhidî* (73b-103a), *Risâletü'l-Muâcelât* (103a-112b), *Manzum Lugat* (113a-136a), *Kitâb-ı Hükemâ* (136a-138b), *Risâle-i İnşâ* (146a-148b). *Manzum Lugat* adıyla kaydedilen eser *Ferişteoğlu Lugati*'dir. Çalışmanın konusu olan manzum sözlük 113a-114a sayfaları arasında bulunur. Muhtemelen *Ferişteoğlu Lugati*'nin parçası olarak görülmüş, ayrıca kaydedilmemiştir.

Eserin Şekil Özellikleri

Manzum Sözlük'ün müellifi, adı ve telif sebebi ile ilgili bir bilgi yoktur. Eserde mukaddime ve hatime kısmı bulunmaz. Mecmuanın istinsah tarihi (1097/1685) ve eserin dil özellikleri göz önüne alındığında eserin XVII. yüzyıldan önce yazıldığı anlaşılmaktadır. Eserde iki yerde kullanılan “cân-ı peder” hitabı eserin bir çocuk için babası/dedesi tarafından yazılmış olabileceğini düşündürür. Besmele ile başlayan sözlük kıta olarak adlandırılan 5 bölümden oluşur. Toplam 45 beyittir. Kıtalardaki beyit sayısı farklıdır. 1. kıtada başlık yoktur. Diğer kıtalar “Kıt‘a-i Uhrâ” başlığını taşır. 1. kıtada takti ve nasihat beyti bulunmaz. 2. kıtada son beyit takti beytidir. Bu beyitten önce nasihat içeren bir beyit bulunur. 3, 4 ve 5. kıtalarda son beyit hem takti hem nasihat beytidir.

45 beyitlik eserde 28 beyitte mürdef, 17 beyitte mücerred kafiye kullanılmıştır. Mürdef kafiyelerin hepsi “elif”li mürdef kafiyedir. Eserde redif ile müesses ve mukayyed kafiye kullanılmamıştır. Eserde üç farklı aruz kalıbı kullanılmıştır. Müellif genel olarak vezni kullanmada başarılı

olsa da bazı beyitlerde imâle-i med ve zihafa başvurmuştur. 28 beyitte remel bahrinin *fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün* kalıbı, 8 beyitte recez bahrinin *müstef'ilün müstef'ilün* kalıbı, 8 beyitte de serî bahrinin *müfte'ilün müfte'ilün fâ 'ilün* kalıbı kullanılmıştır. Eserin kıta sayısı, beyit sayısı, kafiye türü, aruz kalıpları ve bahirleri şu şekildedir:

Kıta No	Beyit Sayısı	Aruz Bahri	Kafiye Türü	Aruz Kalıbı
1. Kıta	11	Remel	Mücerred kafiye	<i>fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün</i>
2. Kıta	9	Recez	Mürdef kafiye	<i>müstef'ilün müstef'ilün</i>
3. Kıta	8	Remel	Mücerred kafiye	<i>fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün</i>
4. Kıta	9	Remel	Mürdef kafiye	<i>fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün</i>
5. Kıta	8	Serî	Mücerred kafiye	<i>müfte'ilün müfte'ilün fâ 'ilün</i>

Eserin Muhtevası ve Söz Varlığı

Manzum Sözlük'te eserin tertip yöntemi ile ilgili bilgi bulunmaz. 45 beyitlik eserde 203 Türkçe kelimenin Arapça karşılığı verilir. Eserde konu ve tür tasnifi yapılmaksızın farklı türlerden kelimelerin anlamları bir arada verilmiştir. Eserin ilk beytinde geleneğe uygun olarak “teñri” sözcüğünün Arapça karşılığı verilmiştir:

teñri Allâh bir ehaddur halk enâm
lehce dildür dil lugatdür söz kelâm 1/1

Eserde kelimelerin anlamlarını verilirken sıra gözetilmemiştir. Anlamı verilecek olan Arapça kelime bazen kelimenin Türkçe karşılığından önce, bazen Türkçe karşılığından sonra yazılır:

berk şimşek yıldırımdur sâ'ika
havf korkmak hatf ölüm kaçmak firâr 4/5

Müellif, bazı beyitlerde Arapça sesteş kelimelerin Türkçe karşılıklarına yer verir:

tayr kuş kuşluk duhâ kanat cenâh
tayr uçmak hem zafer bulmak necâh 3/1

Eserde bazı kelimelerin Türkçe karşılıkları yerine Farsça karşılıklarına yer verilmiştir. Müellif, Arapça bahr sözcüğünün karşılığı olarak Farsça deryâ Arapça mizah kelimesinin karşılığı olarak da “lâg” sözcüğünü kullanır:

bahr u deryâ ruhb u vâsi' harb u cenk
beg melik 'asker yarak silâh 3/2

bel' u yutmak ba'l er oyun la'ib
kuble öpmek baz' u koçmak lâg mizâh 3/7

Düşünce, duygu ve isteklerin bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir dizge olarak tanımlanan dil, kişinin düşünce dünyasını okuyucuya aktarmaktadır. Diller, toplumların önemli değerlerinden olan yazılı ve sözlü kültürlerinin gelecek nesillere aktarılmasında büyük rol üstlenmektedir. Aynı zamanda bu şekilde dillerin söz varlığına katkı sağlanmaktadır.

Söz varlığı; bir toplumun kültürünü, tarihini, sahip olduğu değerleri içeren sözcükler topluluğudur. Toplumların bakış açıları, değerlerinin toplamı, ilişkiler ağı hep söz varlığıyla takip edilir. Doğan Aksan; temel söz varlığı başlığı altında terimler, deyimler, atasözleri, kalıp sözler, kalıplaşmış sözler ve ikilemeleri verir (Aksan, 2006: 8). Toplumlar hakkında bilgi edinmenin bir yolu da kullandıkları dilin söz varlığını ortaya koymakla mümkündür.

Manzum Sözlük'te geçen bazı sözcükler kavram alanlarına göre başlıklar altında gruplandırılarak sözlüğün içeriği hakkında da genel bir bilgi verilebilir. Buna göre sözlükte yer alan bazı kelime grupları şöyledir:

Araçlarla İlgili Söz Varlığı: bardak, çakmak, çan, çekiç, ip, küp, makas.

Besinlerle İlgili Söz Varlığı: azık, bal, buğday, etmek, kamış, katık, koruk, mercimek, sirke, şeftâlû, şeker, tuz, un, yemiş, yeygü.

Doğayla İlgili Söz Varlığı: buz, bulut, damla, derya, gice, gündüz, ırmak, kar, kasırğa, katı yil, su, şeb, şimşek, tan, taş, tolu, toprak, yıldırım.

Hayvanlarla İlgili Söz Varlığı: at, deve, kedi, kuş, sıçan.

Hareketlerle İlgili Söz Varlığı: açmak, basmak, bilmek, bulmak, çekmek, dizmek, durmak, kaçmak, koçmak, öpmek, yelmek, yutmak,

Madenlerle İlgili Söz Varlığı: altun, gümüş,

Organlarla İlgili Söz Varlığı: ağız, ayak, boğaz, boy, boyun, deri, dudak, ses, yüz.

Soyut Söz Varlığı: ecel, elem, eylük, eyü, gönül, ölüm, peri, yavuz, yazık.

Vücutla İlgili Söz Varlığı: bıyık, kıl, sakal.

Manzum Sözlük içerdiği 203 sözcükle Eski Anadolu Türkçesi döneminin söz varlığını da sergilemektedir. İçerisinde barındırdığı Denizli ağzında tespit edilen perşembe günü anlamındaki *eyne*, Çanakkale Lapseki ve Sivas Hacılıyas ağzında fenalık anlamındaki *yatluluk* ile bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında bulunup *Derleme Sözlüğü*'nde geçen örneklerin *Manzum Sözlük* içerisinde de kaydedildiğini gösterir.

Eserin Dil Özellikleri

XIII. ve XV. yüzyıllar arasında Anadolu'da Oğuzcaya dayalı olarak kurulup gelişen yazı diline Eski Anadolu Türkçesi denmektedir (Şahin, 2011: 13). Bu dönem içerisinde verilen sayısız eserle Oğuz Türkçesinin bir yazı dili haline getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Oğuzca, XIII. yüzyıla kadar uzanan bütün tarihî dönemlerde genellikle bir konuşma dili olarak varlığını sürdüröğelmışken bu dönemde daha önceki dönemlerin belirsizliğinden ve tarihin sisli perdesi altında eriyip kaybolmaktan kurtularak çok zengin bir yazı dili halinde varlığını ortaya koyabilmiştir (Korkmaz, 2013: 106). *Manzum Sözlük* de bu dönemde yazılmış bir eser olarak hem dil özellikleri hem de söz varlığıyla önem taşımaktadır.

Ses Bilgisi

Damak Uyumu

Eski Türkçeden beri gelişmiş bir şekilde görölen bu uyum, söz içindeki ünlüleri ince (ön) ve kalın (art) sıraya göre ayarlayan uyumdur (Şahin, 1993: 53). Farklı kaynaklarda büyük ünlü uyumu, dil uyumu kalınlık incelik uyumu gibi adlarla da yer almaktadır. Başlangıçtan bugüne kadar Türkçenin her devrinde çok kuvvetli olarak hâkim bulunmuş olan ve günümüzde de devam eden bir kaidedir. Türkçenin en büyük fonetik hususiyetini bu kaide teşkil etmektedir (Ergin, 2004: 75).

Türkçe kelimelerde var olan damak uyumu, *Manzum Sözlük*'te tam olarak görölmektedir:

dildür 1/1, *altundurur* 4/2, *yeygü* 1/3, 5/1.

Alıntı kelimelerde ise durum şu şekildedir:

katre 4/7, *türâb* 1/10.

Dudak Uyumu

Türkçe bir kelimedede düz ünlüden sonra düz ünlünün, yuvarlak bir ünlüden sonra dar yuvarlak veya geniş düz ünlünün gelmesiyle sağlanan ünlü uyumuna dudak uyumu denir. Küçük ünlü uyumu, düzlük-yuvarlaklık uyumu, dudak benzeşmesi adlarla da karşımıza çıkan bu uyum, Eski Türkçede tam olarak sağlanamamış olup Eski Anadolu Türkçesinde çok zayıftır (Gökçe, 2009: 993) ve günümüze kadar da oldukça yavaş bir şekilde ilerlemektedir (Şahin, 1993: 53).

Tabanlarda

Yuvarlaklık ve Yuvarlaklaşma

Bir sebebe bağlı kalmadan Eski Türkçe devresinden beri devam eden yuvarlaklık:

karaşusıdır 1/6, *altun* 2/2, *eyü* 2/4.

Eski Türkçedeki G sesinin erimesi sonucu Eski Anadolu Türkçesinde ortaya çıkan yuvarlaklaşmalar da söz konusudur:

kapıg > *kapu* 1/11, *tatlıg* > *tatlu* 3/4.

Bunun yanında *Manzum Sözlük*'te az sayıda örnekte ünlünün düzlüğünü koruyarak uyuma girdiği de görülür:

tirig > *diri* 5/3.

Düzlük ve Düzleşme

Eski Türkçeden beri devam eden ikinci hece düzlüğünün devam ettiği bazı örnekler de mevcuttur:

gümiş 2/2

Eklerde

Yuvarlak Ünlü Bulunduran Ekler

Eski Türkçeden Beri Yuvarlak Ünlü Bulunduran Ekler

+DUR bildirme eki: Dönemin genel özelliğinden ötürü *Manzum Sözlük*'te de bu ek yuvarlak ünlülü olarak gösterilmiştir:

dıldür 1/1, gezendür 5/4, mürredür 2/6.

-(U)K Fiilden isim yapma eki: *Manzum Sözlük*'te harekeyle (و) sesinin gösterildiği örnekler mevcuttur:

delük 2/5.

Eski Anadolu Türkçesinde Yuvarlak Ünlü Bulunduran Ekler

+IU İsimden isim yapma eki:

tatlu 3/4.

-(y)U Fiilden isim yapma eki: Yuvarlak ünlülü olarak kullanılmıştır:

tolu 1/7.

Düz Ünlü Bulunduran Ekler

Eski Türkçeden Beri Düz Ünlü Bulunduran Ekler

+(s)I İyelik 3. tekil kişi eki: Devamlı düz ünlülüdür:

karaşusıdır 1/6

Eski Anadolu Türkçesi dönemi dudak uyumları bakımından en düzensiz dönemdir. Klasik Osmanlı Türkçesi döneminde ise bu uyumun 18. yüzyılın sonlarında tamamlandığı düşünülmektedir (Develi, 1995: 60). Manzum sözlükler kelimelerin doğru telaffuz edilmesi için genellikle harekeyle yazılırlar (Kaya & Ayciçeği, 2019: 12). *Manzum Sözlük*, harekeli bir metin olarak ünlüleri rahatlıkla tespit etme olanağı

sağlamıştır. Tespit edilen ve *Manzum Sözlük*'te yer alan örnekler, dudak uyumunun tam olarak sağlanamadığını, bu durumun da Eski Anadolu Türkçesinin genel özelliklerine uygun bir görünüm sergilediğini kanıtlamaktadır. *Manzum Sözlük*'ün yazılış döneminin saptanması konusunda bu özellikler belirleyicidir.

Eserde Öne Çıkan Ses Olayları

Sızıcılışma

Patlayıcı ünsüzlerin sızıcı ünsüzlere dönüşmesi olayına denir. Sızıcılışma Eski Anadolu Türkçesi döneminde büyük ölçüde tamamlanmış bir fonetik hadisedir. Günümüzde ağızlarda sıkça karşımıza çıkmaktadır. *Manzum Sözlük*'te de ağız özelliklerini düşündürtecek sızıcılışma örneği bulunmaktadır:

sovuk 1/7

Ötümsüzleşme

Eski Türkçede ötümsüz şekliyle kullanılan sözcüklerin Eski Anadolu Türkçesi döneminde ötümlü şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle ötümsüzleşme Eski Anadolu Türkçesi dönemi için karakteristik bir özellik olarak sayılmamaktadır. Buna rağmen *Manzum Sözlük*'te ötümsüz şekliyle kullanılan sözcükler bulunmaktadır. Bu örnekleri geçiş döneminin yansıması olarak değerlendirmek mümkündür:

tamla 4/7, *tolu* 1/7.

Yutulma

Kelime içinde ünlüden sonra gelen bir ünsüzün ünlüde herhangi bir değişikliğe yol açmadan kaybolması hadisesidir. Erimedeki farkı düşen ünsüzün, komşu ünlü içerisinde erimeye fırsat bulamadan kaybolmasıdır. Bu nedenle kelimedeki erimedeki gibi uzun ünlü de oluşmamaktadır (Boz, 2001: 859).

edgü > *eyü* 2/4, *tirig* > *diri* 5/3.

İşlek Eklerde Yutulma

-GAn > -An

gezegen > *gezendür* 5/4.

Dudaklılaşma

Yuvarlak ünlüler olarak bilinen dudak ünlüleri ile dudak ünsüzleri yanında bulunan ünlü ve ünsüzlerin yuvarlaklaşması veya dudak ünsüzüne dönüşmesi olayıdır (Karaağaç, 2013: 126). *Manzum Sözlük*'te görülen dudaklılaşma örneği bir adettir:

sovuk 1/7.

Hece Tekleşmesi (Haploloji)

Birbirine benzer hecelerden birinin kaybolması olayıdır. *Manzum Sözlük*'te hece tekleşmesine uğrayan ve uğramayan örnekler bir arada bulunmaktadır. -dur/-dür < durur < turur gelişimi ikili kullanımlara sebep olmuştur. Ancak eğilimin -dur/-dür yönünde olduğu açıktır:

boydur 4/4, *altundurur* 4/2, *şeftâlâdurur* 4/8.

Ünsüz Kaynaşması

Kelime içerisinde yan yana bulunan iki ünsüzün birleşerek tek bir ünsüz haline gelmesi olayıdır. *Manzum Sözlük*'te buna uygun 1 örnek tespit edilmiştir:

tengri > *teñri* 1/1.

Manzum Sözlük Biçim Bilgisi Özellikleri

Biçim bilgisi, bir dilin kök ve kelimelerini, eklerini, köklerle eklerin birleşme yollarını, eklerin anlam ve görevlerini, türetme ve çekim özelliklerini ve şekille ilgili öteki konuları inceleyen gramer dalına denilmektedir (Korkmaz, 2009: 6). Kelime kökleri ve gövdelerine

gelerek yeni kelimeler üretmek için kullanılan yapım ekleri ile kelimelere geçici olarak eklenerek kelimeler arasında çeşitli anlam ilgisi kuran çekim ekleri biçim bilgisinin temel yapı taşlarıdır. Bu makalede *Manzum Sözlük*'ün biçim bilgisi özellikleri verilecek ve sözlüğün Eski Anadolu Türkçesi dönemine uygunluğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

Yapım Ekleri

Türkçenin söz hazinesinin en mühim kısmını, kelimenin sonuna bir veya birkaç ekin getirilmesi ile vücuda gelmiş şekiller teşkil etmektedir (Arat, 1995: 398). Türkçede yeni kelimelerin türetilmesini sağlayan bu ekler dört grupta incelenir. *Manzum Sözlük*'te öne çıkan bazı türetme ekleri şu şekilde sıralanmıştır:

İsimden İsim Yapan Ekler

+II/+IÜ:

eylü 1/2, tatlu 3/4.

+IIK/+IUK: Soyut isimlerle zaman, alet ve uğraş isimleri yapar. Damak uyumuna aykırı olarak kullanımları söz konusudur:

eylük 1/9, hısımluk 4/4, kuşluk 3/1.

Fülden İsim Yapan Ekler

-(A)K: Tek veya çok heceli fiil kök ve gövdelerinden sıfat ve ad türeten işlek bir ektir (Korkmaz, 2009: 70):

bezek 5/7.

-Uk:

delük 2/5.

-DI/-DU:

Geçmiş zaman ekinin eksiltimli kullanım yoluyla çekimli fiil olma özelliğini yitirip kalıplaşmış bir yapım eki olarak kullanılması sonucu oluşan kelimeler yapmaktadır (Korkmaz, 2009: 172):

sındı 5/7.

Fiilimsiler

Fiilimsiler, dile anlatım gücü zenginliği ve kıvraklık sağlamanın yanında anlatılmak isteneni kısa yoldan anlatma olanağı sağlayan, yan cümleler kurabilen, bağlaçların yerine geçebilen dilbilgisel unsurlardır (Bayraktar, 2000: 3). *Manzum Sözlük* fiilimsiler açısından zenginlik göstermektedir.

Mastar Ekleri

-mAK: Mastar eki olmasının yanında kalıcı isimler de yapmaktadır.

hubz etmek 1/2, *öpmek* 1/4, *yaşmak* 1/4, *bilmek* 1/11, *feth açmak* 1/11, *nazmu dizmek* 1/11, *uçmak* 3/1, *zafer bulmak* 3/1, *çekmek* 3/1, *yutmak* 3/7, *öpmek* 3/7, *koçmak* 3/7, *durmak* 4/1, *görmek* 4/3.

Manzum Sözlük'te kalıcı ad yapan mastar eklerine örnek de mevcuttur:

çakmak 1/8.

Sıfat-Fiil Ekleri

-(y)An: Geniş zaman kavramı veren işlek bir sıfat fiil ekidir (Şahin, 2003: 76):

sıçan (Kalıcı ad yapmıştır.) 2/5, *gezendür* 5/4.

-gU:

yeygü 1/3, 5/1.

-mİş: Duyulan geçmiş zaman sıfat fiil ekidir:

geçmiş 4/2, yemiş 4/8.

İşletim Ekleri

Hâl Ekleri

Hal ekleri, sık sık kullanılan ve cümlelerin anlamına tesir eden çekim ekleridir. Eğer bir cümlede geçen hâl eklerinden biri gerçek fonksiyonu ile anlaşılabilirse o cümleye verilen anlam da yanlış olur (Gülsevin, 2011: 17). Hâl eklerinin *Manzum Sözlük*'te rastlanan bazı işletim eklerinin türleri şunlardır:

Yönelme Hâli

+(y)A: Fiile genellikle yönelme, yaklaşma göreviyle bağlanan hâl ekidir. Ünlü ile biten kelimelere eklendiğinde y ünsüzü ile kullanılır:

sağa 5/8, mıraka 5/6.

Vasıta Hali

Eylemin hangi araçla işlendiğini, kiminle işlendiğini, nasıl ya da hangi şartlar altında işlendiğini ve ne zaman işlendiğini gösteren hâlidir (Tekin, 2003: 116).

+(y)IIA: Araç durumu eki +(I)n, kalıplaşmış örnekler dışında kaybolmuş, yerini ile edatından eklenen +(y)IIA biçimine bırakmıştır (Ercilasun, 2004: 459):

odıla 4/2.

Cevherî Fiil Çekimi

Geniş Zaman Çekimi (Bildirme Çekimi)

Geniş zaman çekiminde ad ve şahıs eki arasında eriyip kaybolan “-i-“ fiili, tam bir ek-fiil durumundadır. Bu nedenle adlara gelen şahıs

ekleri bildirme eki görevindedir (Korkmaz, 1973: 178). Olumsuz çekimi ise degül sözcüğü ile yapılmaktadır.

3. Tekil kişi: + Ø / +dUr / +dUrUr

3. kişide ise Eski Türkçeden beri ermek fiiline paralel bir salt fiil olma istidadı gösteren turmak fiili yer almıştır (Banguoğlu 1990: 474). Bu fiil zamanla ekleşerek fiile kesinlik veya ihtimal anlamı katmıştır. *Manzum Sözlük*'te +dUr kullanımı ağırlıkta olup +dUrUr biçimindeki kullanımına da 3 kez rastlanmıştır.

ehaddur 1/1, *dildür* 1/1, *lugatdür* 1/1, *kızdur* 1/3, *yüzdür* 1/4, *gündür* 1/5, *dündür* 1/6, *asmadur* 2/4, *ipdür* 2/4, *mürredür* 2/6, *bâldur* 2/7, *güzeldürür* 2/8, *bâgdur* 4/1, *altundurur* 4/2, *yükdür* 4/3, *boydur* 4/4, *şeftâlûdurur* 4/8, *remeldür* 4/9, *hebâdur* 5/4, *gezendür* 5/4.

Tasarlama Kipleri

Kesin bir zaman ifadesi bulunmayan, gerçekleşmesi bir şart, istek, gereklilik ve emir gibi durumlara bağlı olan, tasarı halindeki kiplere denir. Bu kip ekleri, herhangi bir zaman belirtmedikleri için anlamlarına göre adlandırılırlar.

Emir Kipi

Tasarlanan hareketin yapılmasını emir şeklinde ifade eden kip ekidir. 2. kişiler için emir çekimi *Manzum Sözlük*'te söz konusudur:

düriş okı 2/8.

Birleşik Fiiller

Birleşik fiil bir kelime grubudur. Kelime gruplarında esas, manaca bir bütünlük teşkil etmek ve cümle içinde tek kelime muamelesi görmektir. Kelime gruplarına iştirak eden asıl manalarından az veya çok farklı, yeni ve ek bir mana ifade etmek üzere bir araya gelirler. Basit fiilin yapısında sadece kök ve ek, birleşik fiilin yapısında iki veya daha fazla

kelime vardır (Ercilasun 1984: 48). *Manzum Sözlük*'te deyimleşmiş birleşik fiille uygun 1 örnek yer almaktadır.

Deyimleşmiş Birleşik Fiiller

Deyimler, Türk toplumunun kültürel değerlerinin bir yansımasıdır. Yalnızca dil bilimi açısından değil tarih, sosyoloji gibi alanlar açısından da son derece önemli dil yadigârlarıdır.

Deyimleşmiş birleşik fiiller, şekilce, bir ad ve bir yardımcı fiille kurulan birleşik fiillere benzerler. Ancak, onlardan ayrılan yanları, fiilden önceki ad ögesinin sabit kalmaması, yalın olarak kullanılabilirdiği gibi bir ad grubu halinde de bulunabilmesi ve çekim ekleri ile genişletilebilmesidir (Korkmaz, 2009: 838). *Manzum Sözlük*'te de sözü uzatmamak, daha fazla konuşulmasını önlemek anlamında söz kes-birleşik fiili tercih edilmiştir:

sözi kes 5/7.

Metnin Oluşturulmasında İzlenen Yöntem

Eserin transkripsiyonlu metni Times Turkish Transcription fontuyla oluşturulmuş, metinde okunamayan yer “...” işareti ile gösterilmiştir. Kıta numaraları [] içerisinde eklenmiştir.

Metin

[1. Kıta] [113a]

bismillâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm

fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün

1. teḡri Allâh bir eḡaddur ḡalk enâm
lehce dildür dil luḡatdür söz kelâm
2. ḡubz etmek bürr ü buḡday un daḡıḡ

- buğday eklü ādem ü katık idām
3. bint kızdur kız ucuz kaht rahîz
cürm yazık zād azık yeygü ta‘ām
4. veche yüzdür fem ağız dudak şefe
leşm u öpmek ud hayā yaşmak lişām
5. yevm ü gündür günü ğıbtā vaqt çağ
belde şehir ü şehir ü ay u yıl ‘ām
6. emsi dündür şubh u tañdur tañ ‘aceb
leyl ü gice qarānusıdır zulām
7. berd şovuk şelc ü qar tolu barak
ğayş u yağmur cemed buz bulut ğamām
8. zende çaķmak cümme kav dutruk vaķūd
nefh u şişmek nefh üfürmek od yalılaşmak zırām
9. harr u issi birr ü eylük rabb u is
zîr u dāye ‘abd kul oğlan ğulām
10. tîn balçık tob kürre toprak türāb
taş hācer ağaç şecer mermer ruḥām
11. nazm u dizmek şi‘r bilmek beyt ev
feth ü açmak bāb kapu ve’s-selām

Ḳıṭ‘a-i Uḫrā [2. Kıta]

müstef‘ ilün müstef‘ ilün

1. ağaç ḫaşeb odun ḫataḇ
‘uryān yalıḡ yalıḡ leheb
2. dirhemle hemm ağça vü ğam
fidḏa gümiş altun zeheb [113b]
3. meyyit ölü ḫisse ülü
ağrı elem zaḫmet vaşab
4. şāliḫ eyü ṭāliḫ yavuz
şalb aşmadur ipdür sebeb
5. hirre kedi deyyūs gidi
fāre sıçan delük sereb
6. şahbā süci murrdur acı
ḫısrum ḫoruḡ üzüm ‘ineb
7. bāldur göñül bāldur ‘asel
sükker şeker ḫamış ḫaşab
8. düriş oḫı cān-ı peder
güzeldürür ‘ilm ü edeb
9. müstef‘ ilün müstef‘ ilün
tū cān-ı men şev bā-edeb

Қыт‘a-i Uḡrā [3. Kıta]

fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilün

1. tayr kuş kuşluk duḡā kanat cenāḥ
tayr uçmaq hem zafer bulmaq necāḥ
2. baḡr u deryā ruḡb u vāsi‘ ḡarb u cenk
beg melik ‘ asker yaraq silāḥ
3. ḡayr u eylük cīn perī ādem beşer
şerr u yatlıluḡdurur yazıḡ cünāḥ
4. ḡulv u tatlu levḡ u taḡta ḡavl u yıl
‘adv u yelmek riḡ yel yeller riyāḥ
5. cerre desti cerr ü çekmek denn ü küp
kūze bardaḡ ḡall u sirke ḡamr u rāḡ
6. gözci ‘ āyni cüvz ü ḡoz ḡarı ‘ acüz
şeyḡ ḡoca vaḡ’i başmaq ses şıyāḥ
7. bel‘ u yutmaq ba‘l er oyun la‘ib
ḡuble öpmek baż‘ u ḡoçmaq lāḡ mizāḡ
8. fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilün
cān-ı men der ‘ ilm geşt ‘ izz ü felāḡ

Қыт‘a-i Uḡrā [4. Kıta]

fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilün

1. kerm bāḡdur tūr taḡ durmaq ḡarār
cum‘a eyne eyne ḡande in ḡār

2. sifl ü alçaq fül̄s p̄l̄ geçmiş selef
odıla altundurur dinār u nār [114a]
3. laḥm u etdür lemḥ u görmek melḥ tuz
ḥaml yükdür ma' lef āḥūr ḥar ḥimār
4. ḳadd boydur boy ḳabīle ḳarye köy
il iḳlīm il ḥıḣımluḳ ḳonḣı cār
5. berḳ ḣimḣek yıldırımdur sā' iḳa
ḥavf u ḳorḳmak ḥatf ölüm ḳaçmak firār
6. hem ḳaḣırḡa adıdur i' ḣār hem
daḥı ḣarḣar ḳatı yildür toz ḡubār
7. yemm ü deryā ḳatre ḫamla mā ḣu
nehr ü ırmaḳ cisr köpri curuf ...
8. yan' u yemiş ḡövünmek yemiş ḣemer
ḥavf u ḣeftālūdudur rummān enār
9. fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün
ḳıḫ' a ... remeldür ey nigār

Ḳıḫ' a-i Uḫrā [5. Kıta]

müfte' ilün müfte' ilün fā' ilün

1. baḡle ḳatır ceḣḣ ü ḳoduḳ at feres
ibil deve yeyḡü ' alef ḳaḡ ceres
2. ricl ayaḳ er recül ü er ' anā
cīd boyun ḥalḳ u boḡaz ḣavt u ses

3. Һayy u diri cild deri der araқ
mevt ölüm vaқt ecel dem nefes
4. kelb itdür elb hebādur şeb leyl
şāb yigit gice gezendür ‘ases
5. deste Һāb aңıza maҺşad dinür
dāneye Һab mercimege di ‘ades
6. oldı çekiç mıtraқа kömür feҺm
gör ocak gīr körük kir denes
7. liҺye şaқal Һilye bezek şa‘r kııl
seble bıyık şındı maқas sözi kes
8. müfte‘ ilün müfte‘ ilün fā‘ ilün
cān-ı peder uş bu luғat saңa pes

Sonuç

Çalışmaya konu olan eser, www.yazmalar.gov.tr internet adresinde 52 Hk 890, Ankara Milli Kütüphanede ise 06 Mil Yz A 10862 demirbaş numarasıyla kayıtlı bir mecmuanın içinde yer alan ve müellifi bilinmeyen bir manzum sözlüktür. Eserde 203 Türkçe sözcüğün Arapça karşılığına yer verilmiştir. Çocuklara yönelik yazıldığı düşünülen sözlüğün XVII. yüzyıl öncesinde kaleme alındığı dil özellikleri aracılığıyla anlaşılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi karakteristiği gösteren yuvarlaklaşmalar ve bu döneme ait söz varlığı, bu düşünceyi desteklemektedir. *Manzum Sözlük*'te yer alan ağızlara ait sözcükler ve belirli alanlara yönelik sözcük grupları esere önem kazandırmıştır. Bu sözcük grupları dönemin günlük yaşayışı ve faaliyetleri hakkında da ipucu olma özelliği göstermektedir. Bunun yanında dil kullanımında aynı anlama gelen sözcüklerin Türkçe, Arapça ve Farsça haliyle dilde birlikte

yer alması Türk dilinin Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki görünümü hakkında da bilgi vermektedir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akçay, Y. (2010). *Osmanlı dönemi sözlükçülüğü ve Karahisarî'nin Şâmilü'l-Luga isimli sözlüğü üzerine bir inceleme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksan, D. (2007). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2006). *Türkçenin sözvarlığı*. Engin Yayınevi.
- Arat, R. R. (1955). Türkçede kelime ve eklerin yapısı. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, IV(43), 396-401.
- Banguoğlu, T. (1990). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayraktar, N. (2000). *Orta Türkçede fiilimsiler*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Boz, E. (2001). Ünsüz düşme ve kaybolmalarında terim ve tasnif sorunu. *Türk Dili*, (600), 856-864.
- Develi, H. (1995). *XVII. yüzyıl Osmanlı Türkçesinde ses benzeşmeleri ve uyumlar*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan Averbek, G. (2018). Dillerinden biri Türkçe olan manzum sözlükler üzerine yapılan çalışmalar bibliyografyası. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (21), 85-114.

- Doğan Averbek, G. (2019). Anadolu sahasında müstakil bir tür olarak manzum sözlükler (Tuhfeler). *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (23), 62-83.
- Erdem, M. D. (2005). Manzum sözlükler ve Tuhfe-i Âsım. *International Journal of Central Asian Studies*, 10(1), 197-215.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig grameri-fiiil*. Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2004). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Yayınları.
- Gökçe, A. (2009). Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine dudak uyumu ve ünsüz uyumu. *Turkish Studies*, 4(3), 991-1012.
- Güler, K. (2016). Dil öğretiminde manzum sözlüklerin rolü ve Tuhfe-i Nushî. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (49), 157-174.
- Gülsevin, G. (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İlhan, N. (2009). Sözlük hazırlama ilkeleri, çeşitleri ve özellikleri. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, 4(4), 534-554.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin dil bilgisi*. Akçağ Yayınları.
- Kaya, H. (2017a). Kerîmî'nin manzum sözlüğü. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (18), 213-252.
- Kaya, H. (2017b). Ahmed Resmî'nin Nazm-ı Giridî adlı manzum sözlüğü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (51), 119-142.
- Kaya, H. & Ayçiçeği, B. (2019). *Müsellesnâme Osman Şâkir'in manzum sözlüğü (inceleme-metin-tıpkıbasım-dizin)*. İdeal Kültür Yayınları.
- Kılıç, A. (2007). Denizlili Mustafa b. Osman Keskin ve eseri Manzûme-i Keskin. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, 2(3), 340-348.

Kırbıyık, M. (2002). Miftâh-ı Lisân adlı manzum Fransızca-Türkçe sözlük üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (11), 181-200.

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Milli Kütüphane (2021, Ekim 10). 06 Mil Yz A 10862

<https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/list>

Öz, Y. (2016). *Tarih boyunca Farsça-Türkçe sözlükler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2021, Kasım 20). <https://sozluk.gov.tr/>

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (2021, Ekim 10). 52 Hk 890. http://www.yazmalar.gov.tr/pbl/katalog_tarama_sonuc?page=1&arsiv_no=52%20Hk%20890

Şahin, H. (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*. Akçağ Yayınları.

Yurtseven, N. (2003). *Türk edebiyatında Arapça-Türkçe manzum lugatler ve Sünbülzâde Vehbî'nin Nuhbe'si* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EXTENDED ABSTRACT

Language is the most effective way of communication between people. Language is what enables human communities to agree, coexist, and create a common culture. For this reason, dictionaries that undertake the task of recording the vocabulary of languages and transferring them to the future are extremely important works. Dictionary type works; Although it fits this definition in general, there are also dictionaries created with different methods that go beyond the definition. The reason for writing the work is effective in its form and content.

The first poetic dictionaries and grammars were written by Arabic linguists in the form of qasida verse. Poetic dictionaries are usually prepared for children and people who are just starting out with language teaching. Poetic dictionaries usually begin with the preface. Mukaddimes are mostly written in the form of masnavi. In the muqaddimah, after the besmele, hamdele, salvele, there is the reason for copyright. The poet in this section; mentions the reasons for writing the work, the works he has benefited from, and the verse dictionaries written before him. Some poets also give information about the method they follow in their own works. The second part of verse dictionaries is the dictionary part. This section is organized into continents. The unit of verse is a couplet. The number of continents and the number of couplets in the continents are variable. Prosody used in continents may differ. The same meter can be repeated in different continents. Usually, at the end of the stanza, there is a couplet in which the verse of the stanza is declared. Before or after this couplet, there are one or two couplets containing advice. After the dictionary part, the work is completed with the hatime part.

There is no information about the author, name, and copyright of Manzum Sozluk, which is the subject of our work. There is no introduction and hatime part in the work. Considering the copy date of the journal (1097/1685) and the language characteristics of the work, it is understood that the work was written before the 17th century. In the work, the Arabic equivalents of 203 Turkish words are included. It is understood through the language features that the dictionary, which is thought to be written for children, was written before the 17th century. The work includes words related to foods, tools, minerals, animals, organs, movements, nature, and the body. Among these words, there are also local words that are not used in the standard language today. The roundings characteristic of Old Anatolian Turkish and the vocabulary belonging to this period support this idea. The words belonging to the dialects in the Manzum Sozluk and the word-groups for certain areas have added importance to the work. These word-groups also show the feature of being a clue about the daily life and activities of the period. In addition, the fact that words with the same meaning in language usage are included in the language in Turkish, Arabic, and Persian form gives information about the appearance of the Turkish language in the Old Anatolian Turkish period.